

Jest rzeczą znamionną, że wszyscy rozmówcy zgodni byli co do tego, że powinny zniknąć podziały wśród wyznawców Chrystusa, jednakże przytoczone przez Georga wyznanie wiary /t.2, 352-357/, utrzymane w duchu unitariańskim spotkało się ze sprzeciwem przedstawicieli innych wyznań. Zasadniczą przeszkodę w doprowadzeniu do pełnej jedności wi-
dział Faustus w wierze w Tróję Świętą /t.2, 418/. Sądził on, że fundament religii "chrystiańskiej" zawiera się w słowach Chrystusa /J 17, 3/ o jednym "prawdziwym Bogu" i posłanym przez Niego Jezusie Chrystusie /t.2, 494/. Warto na koniec dodać, że korzystanie z "Compendium" ułatwia opracowany przez Jørgensena Namenregister /t.1, 85-211/ oraz przypisy /t.1, 213-222/.

Ks. Jerzy Misiurek - Lublin

3. Dizionario patristico e di antichità cristiane, diretto da Angelo di Berardino, vol.I: A-F, Casale Monferrato 1983, Marietti, s.XXV + 705.

Idea opracowania podręcznego słownika dostarczającego zwięzłych i precyzyjnych informacji o historii i kulturze wczesnego chrześcijaństwa narodziła się we Włoszech w końcu lat siedemdziesiątych. Obecnie możemy podziwiać jej urzeczywistnienie w postaci pierwszego tomu "Dizionario patristico e di antichità cristiane". Tempo jego przygotowania i wydania jest zaiste imponujące biorąc pod uwagę fakt, że jest on dziełem 167 autorów reprezentujących kilkanaście państw europejskich i pozaeuropejskich. O odpowiedni poziom naukowy słownika zadbał Instytut Patrystyczny Augustinianum reprezentowany przez Angelo di Berardino, a wspomagany przez grupę konsultantów, wśród których spotykamy nazwiska wybitnych specjalistów, jak np.: Jean Gribomont, Adalbert Hamman, Tito Orlandi, Manlio Simonetti, Paolo Siniscalco, Pasquale Testini.

Hasła w słowniku obejmują chronologicznie okres od czasów aposto-
lskich do Bedy Wielebnego /+ 735/ na Zachodzie i Jana Damascyńskiego /+ 749/ na Wschodzie. Są one opracowane na ogół przez wybitnych fachowców z danej dziedziny reprezentujących różne wyznania i kraje, z przewagą autorów włoskich. Niektóre z haseł przybierają formę krótkich traktatów opracowywanych przez wielu autorów w różnych aspektach. Większość haseł zawiera zazwyczaj dobrze zestawioną bibliografię do-

prowadzoną niemal do dnia dzisiejszego. Niestety w hasłach nie ma odsyłaczy ukazujących ich wzajemne powiązania. Niedogodność tę redakcja słownika obiecuje zmniejszyć przez zamieszczenie w tomie trzecim licznych indeksów.

Patrologów zainteresują przede wszystkim hasła osobowe. W Dictionario poświęcono stosunkowo dużo haseł pisarzom wczesnochrześcijańskim piszącym w językach orientalnych, jak syryjski, koptyjski, gruziński czy ormiański, czego brak w polskim "Słowniku wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa" czy w innych tego typu słownikach. Mamy więc tutaj hasła poświęcone m.in. Abrahamowi z Kaszkar, Agathangelosowi, Barsanufiuszowi, Barhadbabbā, Besa, Eznanišo czy Eznikowi z Kolb. Oprócz autorów piszących w językach orientalnych omówieni są oczywiście wszyscy inni pisarze wczesnochrześcijańscy a także ludzie związani z piśmiennictwem, chociaż sami nie pisali. Obok imion starożytnych wiele haseł omawia dzieła lub gatunki literackie, jak np. agrafa, apoftegmata, apokryfy, Breviarium de Hierosolyma, Consultationes Zacchaei et Apollonii, dialog, Didachē, epigramat; brak jest jednak biogramów ludzi żyjących wprawdzie w czasach nowożytnych, ale silnie związanych ze starożytnością chrześcijańską przez swe badania naukowe, jak np. J.S. Assemani, A. Butler, F. Cabrol, H. Delehaye.

Szczególnie rozbudowany jest dział prozopografii związanej z historią Kościoła. Nawet drugorzędne postacie mają swoje biogramy, co dotyczy głównie osób żyjących i działających w pierwszych czterech wiekach historii Kościoła. Oprócz przedstawicieli hierarchii kościelnej reprezentowani są cesarze, konsulowie i inni wyżsi urzędnicy państwowi, wodzowie oraz czołowi herezjarchowie. Ważne są także hasła historycznie omawiające szereg terminów związanych z historią starożytnego chrześcijaństwa, jak np. ad bestias, audientia episcopalis, cesaropapizm, disciplina arcani, czy prawo azylu. Przydatne są zwłaszcza hasła dotyczące poszczególnych soborów i synodów kościelnych.

Śród zagadnień dogmatycznych i filozoficznych należy zwrócić uwagę na liczne hasła omawiające herezje i sekty rozwijające się w obrębie chrześcijaństwa, jak i poza nim, np. arianizm, anomeizm, barbelognostycy, circoncellioni, donatyzm oraz biogramy głównych herezjarchów, jak Ariusz, Bazylides, Cerynt, Donat, Butyches i inni. W Słowniku znalazły się również hasła z dziedziny apologetyki chrześcijańskiej, chrystologii, eschatologii oraz obszerne hasło 'dogmat' będące zarysem dzieł dogmatyki wczesnochrześcijańskiej. Jeśli chodzi o hasła z dzie-

dziny filozofii, to oprócz biogramów filozofów pogańskich z okresu patrystycznego, zamieszczono ciekawe hasła porównawcze, np. arystotelizm i Ojcowie, hellenizm a chrześcijaństwo, filozofia antyczna a Ojcowie, kultura antyczna a chrześcijaństwo.

Archeologów zainteresują przede wszystkim hasła topograficzne, ikonograficzne oraz niektóre hasła historyczne i liturgiczne. Na wstępie warto zwrócić uwagę na doskonale napisane hasło Archeologia chrześcijańska, którego autorem jest H.Brandenburg. Hasło, a raczej dłuższy artykuł, omawia definicję tej dyscypliny naukowej, jej zamierzenia badawcze, historię oraz aktualny stan badań. Wielka szkoda, że w Dizionario nie ma jednak biogramów wybitnych archeologów chrześcijańskich, jak: G.B. de Kossiego, J.Wilperta, F.J.Dölgera czy Th. Klausera, którzy wnieśli istotny wkład do poznania starożytności chrześcijańskiej.

Hasła topograficzne dotyczą albo poszczególnych miejscowości, albo całych prowincji w Imperium Romanum. Obszerniejsze hasła topograficzne napisane przez autorów o odmiennych specjalnościach, np. hasło Aleksandria napisali T.Orlandi /historia miasta/, M.Simonetti /szkoła aleksandryjska, synody/ i M.Falla Castelfranchi /archeologia/ podzielone są na sekcje. Ich poziom naukowy jest zróżnicowany. Wysokim poziomem odznaczają się zwłaszcza hasła dotyczące Półwyspu Bałkańskiego /np. Achaia, Axiopolis, Callatis, Epir, Filippi, Korynt/ autorstwa archeologów I.Barnea i D.I.Pallasa, a także Półwyspu Iberyjskiego /np. Baleary, Betica, Carthaginensis/ napisane przez P. de Palola, obszerne hasło Egipt, którego część archeologiczną opracowali P.Grossmann i H.G.Severin. Nadszpiewanie niski poziom mają hasła dotyczące Afryki północnej, szczególnie te, których autorem jest V.Saxer /liturgista a nie archeolog/, np. w hasle 'Kartagina' liczącym 7 stron poświęcił on tylko kilka zdań zabytkom archeologicznym tego miasta. Dotkliwym brakiem haseł topograficznych jest całkowite pozostawienie ich jakichkolwiek map, planów czy ilustracji.

Dla archeologów cenne są także hasła z zakresu ikonografii wczesnochrześcijańskiej, krótkie lecz napisane poprawnie, np. Abraham, Adam i Ewa, anioł, Daniel, Eliasz, które są zazwyczaj fragmentami obszerniejszych artykułów.

Z haseł dotyczących starochrześcijańskiej liturgii archeologa zainteresują: obszerne, jasno napisane hasło omawiające genezę i rozwój chrześcijańskich budowli sakralnych autorstwa archeologa N.Duvala, hasło 'cmentarz', którego autorem jest U.Fasola, hasło M.Cechelli

Trinci omawiające sprzęty liturgiczne oraz hasła na temat poszczególnych sakramentów. Tam, gdzie było to możliwe i wskazane, redaktorzy Dizionario tworzyli niemal artykuły obejmujące swym zasięgiem całość danego problemu. Spowodowało to jednak brak wielu haseł szczegółowych, np. atrium, bazylika, baptysterium, katakumby, kielich. Rozwiązanie to wydaje się co najmniej dyskusyjne.

Dzieło to, mimo pewnych mankamentów, można uznać za udane, pomocne i cenne narzędzie w pracy każdego patrologa, archeologa czy historyka Kościoła zajmującego się starożytnym chrześcijaństwem.

Tadeusz Gołowski - Warszawa

4. TEKSTY BIBLIJNE I PATRYSTYCZNE W NAUCZANIU LACINY

Kurt Smolak, Christentum und römische Welt, Auswahl aus der christlichen lateinischen Literatur, Bd 1: Textband, Bd 2: Kommentarband, Wien 1984, Hölder-Pichler-Tempsky, s.176 + 192.

Uczestnicy ostatniego dorocznego zjazdu wykładowców języka łacińskiego i greckiego w Wyższych Seminariach Duchownych w Polsce, który odbył się na KUL 25 IX 1984 r., wołali głosem wielkim o dwie rzeczy: 1/ o podręcznik do nauczania łaciny i 2/ o antologię tekstów chrześcijańskich, mogącą posłużyć do tego samego celu. Można powiedzieć, że drugi ich głos został niejako wysłuchany i to prawie natychmiast, ale, niestety, nie przez polski rynek księgarski, lecz... austriacki. Niemal w kilka dni po zjeździe trafiły z Wiednia do Polski pierwsze egzemplarze "Wyboru z chrześcijańskiej literatury łacińskiej" pt. "Christentum und römische Welt", przeznaczonego do celów dydaktycznych. Pozycja ukazała się w serii "Orbis Latinus", wydawanej przez Huberta Reitterera, Kurta Smolaka i Wilfrieda Winklera. Wybór opracował Kurt Smolak, uczeń jednego z wybitnych austriackich filologów klasycznych, obecnie sam piastujący katedrę filologii klasycznej na Uniwersytecie Wiedeńskim.

Antologia Smolaka obejmuje dwa tomy. Pierwszy zawiera teksty, drugi - komentarz do nich. Podział nie jest jednak w pełni rozłączny. Tomik pierwszy zawiera bowiem także materiał komentarzo-